

Homeopatia w bydgoskiej aptece „Pod Łabędziem” (1853–2017)

Abstrakt. Celem artykułu jest prześledzenie obecności preparatów homeopatycznych w ofercie bydgoskiej apteki „Pod Łabędziem” (1853–2017). Podjęta została też próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, co powodowało, że jej właściciele zdecydowali się na ich sprzedaż oraz jakie miejsce zajmowały one w aptecznym asortymencie. Biorąc pod uwagę przemiany zachodzące na polu nowożytnej i nowoczesnej biomedycyny stwierdzić można, że obecność homeopatii w aptece „Pod Łabędziem” była powiązana z kryzysem zaufania do tradycyjnych środków leczniczych (XVIII–XIX w.) oraz ze specyficzną logiką samej koncepcji homeopatycznej, która do dziś, mimo krytyki, znajduje wielu zwolenników.

słowa kluczowe: apteka, farmacja, homeopatia, alopatia, Bydgoszcz

Homeopathy in the “Pod Łabędziem” pharmacy of Bydgoszcz (1853–2017)

Abstract. The purpose of this article is to follow the presence of homeopathic medicines in the offer of the “Pod Łabędziem” pharmacy of Bydgoszcz (1853–2017). It also includes an attempt to provide an answer to the following question – what convinced the owners to sell such medicines and what place they had in the offer of the pharmacy. Taking into consideration changes taking place in the field of modern and contemporary biomedicine, it can be confirmed that presence of homeopathy in the “Pod Łabędziem” pharmacy was related to a crisis of confidence in traditional medicines (18th–19th centuries) and the specificity of logic of the homeopathic concept itself, which to this day – despite criticism – has many supporters.

keywords: drugstore, pharmacy, homeopathy, allopathy, Bydgoszcz,

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie obecności preparatów homeopatycznych w ofercie bydgoskiej apteki „Pod Łabędziem” obsługującej pacjentów od 1853 do 2017 r. Podjęta zostanie też próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, co powodowało, że jej właściciele decydowali się na ich sprzedaż oraz jakie miejsce zajmowały one w aptecznym asortymencie. Biorąc pod uwagę przemiany zachodzące na polu nowożytnej i nowoczesnej biomedycyny, przyjąć przy tym można, że obecność homeopatii w aptece „Pod Łabędziem” była powiązana z kryzysem zaufania do tradycyjnych środków leczniczych oraz ze specyficzną konstrukcją logiczną samej koncepcji homeopatycznej, która do dziś, mimo krytyki, znajduje wielu zwolenników.

Apteka „Pod Łabędziem” została założona w 1853 r. jako trzecia apteka w Bydgoszczy. Koncesję na jej prowadzenie otrzymał Constantin August Mentzel, będący wcześniej zarządcą apteki w Ostrowie (Ostrów Wielkopolski)¹. Do utworzenia kolejnej apteki skłonił pruskie władze wzrost liczby mieszkańców miasta i prawdopodobnie zagrożenie nawracającą epidemią cholery. Trzeba przy tym zauważyć, że apteki istniejące w Bydgoszczy do 1853 r. – „Pod Czarnym Orłem” oraz „Pod Złotym Orłem” usytuowane były na obszarze miasta lokacyjnego². Aptekę C.A. Mentzla założono natomiast na Przedmieściu Gdańskim (obecnie ulica Gdańska 5). Warto dodać, że dwa lata wcześniej miasto uzyskało pierwsze połączenie kolejowe³. Apteka „Pod Łabędziem” ulokowana została więc niecałe półtora kilometra od dworca. Jej utworzenie wpisywało się zatem w procesy modernizacyjne przestrzeni pruskiej Bydgoszczy. Decyzja ta okazała się słuszna pod względem ekonomicznym. Apteka obsługiwała bowiem pacjentów przez kolejne 164 lata.

Dzieje apteki i jej właściciele były ściśle powiązane z procesami o ponadregionalnym wymiarze. C.A. Mentzel był Niemcem; podobnie jak jego bezpośredni następcy⁴. Na terenie zaboru pruskiego władze promowały aptekarzy tej narodowości, przyznając im – znacznie częściej niż Polakom – koncesje pozwalające na prowadzenie aptek⁵. Co ciekawe, po przyłączeniu Bydgoszczy do odrodzonej

¹ L. Kostrzeński, *Materiały do historii aptek wielkopolskich*, t. II, *Apteki prowincjonalne*, Warszawa 1936, s. 31.

² W. Ślusarczyk, *Zarys dziejów Apteki „Pod Niedźwiedziem” w Bydgoszczy w latach 1921–1951*, „Kronika Bydgoska” 2005, t. XXVII, s. 287; B. Wodyński, B. Wachulec, W. Ślusarczyk, *Apteka „Pod Złotym Orłem” w Bydgoszczy*, Łódź 2008, s. 29–30.

³ K. Wajda, *Przeobrażenia gospodarcze Bydgoszczy w latach 1850–1914*, [w:] M. Biskup (red.), *Historia Bydgoszczy*, t. 1–2, Bydgoszcz 1991, s. 530.

⁴ A. Drygas (red.), *Apteka „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy – 150 lat*, Bydgoszcz 2003, s. 57, 61, 63–64.

⁵ Zob. W. Ślusarczyk, R. Wilczyńska, *Bydgoskie apteki. Element systemu opieki zdrowotnej czy narzędzie germanizacji?*, „Kronika Bydgoska” 2021, t. XLII, s. 277–289.

Rzeczypospolitej, gdy nastąpił odpływ ludności niemieckiej z miasta, apteka „Pod Łabędziem” pozostała nadal w rękach aptekarza Niemca, Brunona Kazimierskiego (*vel* Kaltena), który prowadził ją do stycznia 1945 r. W okresie międzywojennym była to jedyna bydgoska apteka będąca własnością aptekarza narodowości niemieckiej. Bezpośrednio po II wojnie światowej, jako mienie poniemieckie, stała się własnością państwa. Początkowo, do 1948 r., była dzierżawiona przez mgra farm. Henryka Kowalewskiego⁶. Potem działała jako apteka społeczna – w ramach państwowego systemu opieki zdrowotnej. W 1990 r., na fali przemian gospodarczo-ustrojowych, została sprywatyzowana. Jednym z jej właścicieli został wówczas mgr farm. Bartłomiej Wodyński⁷. Z jego inicjatywy w 2003 r., na zapleczu apteki powstało prywatne Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem”⁸. Zakończyło ono działalność w 2017 r. wraz z końcem istnienia apteki, która stała się nierentowna⁹. Na sytuację tę złożyło się wiele czynników, wśród których na pierwszym miejscu znajdowały się neoliberalne realia rynkowe. Historyczny już charakter apteki, a przede wszystkim zbiory związanego z nią muzeum sprawiły jednak, że dzięki dotacji celowej bydgoskiego Urzędu Miasta, apteka została przejęta przez Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy. Pod koniec 2022 r. otworzyło ono w niej swój oddział. W trosce o zachowanie dziedzictwa kulturowego, zdecydowano się przy tym na zachowanie dotychczasowej nazwy. Apteka „Pod Łabędziem” nie zniknęła więc z mapy miasta, lecz przybrała *par excellence* muzealny charakter¹⁰.

Do początków XVIII w. wiodącą rolę w medycynie europejskiej zajmowała, wywodząca się jeszcze ze starożytności, doktryna humoralna, której stworzenie przypisuje się Hippokratesowi z Kos. Wedle jej założeń, zdrowie organizmu wynikało z równowagi czterech soków – humorów powstających z pokarmów i napojów: krwi, flegmy, jasnej żółci oraz czarnej żółci. Uważano, że nadmierne wytworzenie jednego z nich zaburzało tę równowagę, co było tożsame ze stanem

⁶ W. Ślusarczyk, *Z dziejów opieki zdrowotnej. Aptekarstwo na Kujawach i Pomorzu Gdańskim w latach 1918/20–1951*, Bydgoszcz 2016, s. 147.

⁷ A. Drygas (red.), op. cit., s. 79.

⁸ H. Browińska, *Flirt z historią*, „Gazeta Farmaceutyczna” 2006, nr 11, s. 26.

⁹ Zawiadomienie o likwidacji muzeum farmacji przesłane do Departamentu Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Kulturowego przez P. Łotoszyńską i B.J. Wodyńskiego – formalnych założycieli muzeum (8 czerwca 2017 r.), w: archiwum Pracowni Historii Farmacji i Medycyny Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (dalej: MOB).

¹⁰ *Apteka pod Łabędziem już otwarta! – fotorelacja z wernisażu*, w: <https://muzeum.bydgoszcz.pl/wydarzenia/apteka-pod-labedziem-juz-otwarta-fotorelacja-z-wernisażu/> (dostęp: 24 lipca 2023 r.).

patologicznym. Zadaniem lekarzy było więc przywrócenie odpowiednich proporcji poprzez zastosowanie krwiopustów, środków wykrztuśnych, wymiotnych, przeczyszczających i lewatyw. Taki punkt widzenia kazał przykładać też znaczną wagę do codziennej diety pacjentów. Określał także charakter ordynowanych leków¹¹. Wprawdzie doktryna humoralna pozostawała aktualna aż do początków XIX w., to jednak w epoce nowożytnej, ze względu na przyspieszenie przemian kulturowych i naukowych, zaczęły pojawiać się koncepcje konkurencyjne wobec starożytnych poglądów, jak m.in. jatrochemia – tłumacząca procesy zachodzące w organizmie jako przemiany natury alchemicznej czy jatrofizyka – określająca ciało jako mechanizm składający się z wielu podzespołów. Długi, bo trwający przeszło sto lat, proces odchodzenia od doktryny humoralnej rozpoczął się jednak dopiero na początku XVIII w. wraz z utworzeniem tzw. Szkoły Lejdejskiej i wprowadzeniem zasad medycyny klinicznej opracowanych przez Hermana Boerhaavego. Mimo że w jej ramach stosowano metody i środki terapeutyczne tożsame z doktryną humoralną, to nowością było systematyczne monitorowanie skutków leczenia oraz zmian zachodzących w organizmach pacjentów¹². Dało to podstawę do coraz częstszych konstatacji, że dotychczasowe metody i środki lecznicze są mało skuteczne lub wręcz nieskuteczne. Blisko wiek później, gdy palma pierwszeństwa w dziedzinie badań medycznych należała do tzw. Starszej Wiedeńskiej Szkoły Klinicznej, zwątpienie w skuteczność leków i terapii było już wśród związanych z nią lekarzy na tyle ugruntowane, że ich postawa została określona mianem sceptycyzmu terapeutycznego¹³. Studenci i adepci medycyny doświadczali zatem konfuzji powodowanej z jednej strony chęcią leczenia chorych, a z drugiej wątpieniem w swoją siłę sprawczą. W połowie XIX w. utrata wiary w możliwości tradycyjnej medycyny i farmacji spowodowała, że sceptycyzm przeordnił się w nihilizm terapeutyczny¹⁴. Sytuacja ta zaowocowała tworzeniem przez wykształconych lekarzy szeregu koncepcji alternatywnych, takich jak brownizm – skupiony na bodźcowaniu układu nerwowego¹⁵, czy mesmeryzm – polegający na

¹¹ J. Węglorz, *Zdrowie, choroba i lecznictwo w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Toruń 2015, s. 65–81.

¹² B. Płonka-Syroka, *Teorie, doktryny i szkoły medyczne. Zarys zagadnienia*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, nr 1, s. 70.

¹³ R.W. Gryglewski, *Historia medycyny w sześciu niepełnych odsłonach*, cz. 2, Kraków 2022, s. 42–44.

¹⁴ Ibidem, s. 67–68.

¹⁵ B. Płonka-Syroka, *Doktryna Johna Browna (1736–1788), jej geneza i recepcja w medycynie europejskiej w kontekście kształtowania się standardu klinicznego. Część pierwsza*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2018, t. 24, z. 1, s. 18–24.

magnetyzowaniu i przepływie fluidu zwierzęcego¹⁶. Podobnie alternatywny charakter miała powstała wówczas homeopatia¹⁷.

Jej twórcą był Christian Friedrich Samuel Hahnemann. Ze względu na to, że znał aż 14 języków, utrzymywał się nie tylko z praktyki lekarskiej, lecz także z tłumaczenia dzieł medycznych. W 1789 r., podczas pracy nad dziełem szkockiego lekarza i chemika Williama Cullena, natknął się na informację o korzystnym dla żołądka działaniu kory chinowej stosowanej zwykle w leczeniu malarii. Postanowił więc sprawdzić je na sobie samym. Po zażyciu dużej dawki kory chinowej zauważył, że w jego organizmie pojawiły się objawy typowe dla malarii. Wysnuł stąd wniosek, że duża dawka leku znoszącego objawy danej choroby u cierpiącego na nią pacjenta, wywołuje objawy chorobowe u osoby zdrowej. Następnie ujął tę konstatację *à rebours*, stając na stanowisku, że niewielka dawka substancji szkodliwej podana choremu przyczyni się do ustąpienia objawów choroby. Swą koncepcję określił jako homeopatię. Jej istotę wyraził w łacińskiej maksymie *similia similibus curantur* (pol. podobne leczyc podobnym). Jednocześnie dotychczasowe poglądy oparte na regule *contraria contrariis curantur* (pol. przeciwne leczyc przeciwnym) określił jako aloпатиę. Swoje poglądy zawarł w wydanej w 1810 r. pracy pt. *Organon der rationalen Heilkunst* (pol. *Organon sztuki medycznej*)¹⁸. Jak miały pokazać następne dziesięciolecia, koncepcja Ch.F.S. Hahnemanna zyskała wielu gorących zwolenników – zarówno pacjentów, jak i przedstawicieli sektora opieki zdrowotnej. Wśród nich znajdował się także bydgoski aptekarz C.A. Mentzel.

Przez pierwsze dziesięć lat działalności apteka „Pod Łabędziem” prowadziła sprzedaż leków wpisujących się w ówczesne standardy terapeutyczne oraz szóste wydanie pruskiej farmakopei (*Pharmacopoea Borussica. Editio sexta*)¹⁹. Można przypuszczać, że oprócz środków alopatycznych w ofercie apteki znajdowały się także preparaty homeopatyczne. Sprzedawano je wówczas także w bydgoskiej aptece „Pod Czarnym Orłem”²⁰. W przypadku apteki „Pod Łabędziem” ich rola stale jednak rosła. W dniu 1 lipca 1863 r. *officina sanitatis* C.A. Mentzla specjalizowała się bowiem wyraźnie w homeopatii i była określana jako „apteka

¹⁶ R.W. Gryglewski, op. cit., s. 77–78.

¹⁷ J. Jeszke, *Homeopatia – doktryna kryzysów. Między przelomami w nauce i przemianami społecznymi*, Poznań 2012, s. 41–64.

¹⁸ I. Loudon, *A brief history of homeopathy*, „Journal of the Royal Society of Medicine” 2006, vol. 99, s. 607–608.

¹⁹ *Pharmacopoea Borussica. Editio sexta*, Berlin 1846.

²⁰ Reklama apteki „Pod Czarnym Orłem”, [w:] *Wohnungs-Anzeiger und Adreßbuch für die Polizeibeizirk Bromberg auf das Jahr 1869. Unter Benutzung der amtlichen Materialien*, Bromberg 1869, s. XIX.

homeopatyczna”²¹. Dowodem na to jest jej reklama zamieszczona w bydgoskiej książce adresowej Bydgoszczy na rok 1864:

Apteka homeopatyczna. / Na prośbę Przyjaciół Homeopatii, a szczególnie dr. Mossa, 1 lipca [1863 r. – W.Ś.] otworzyłem aptekę homeopatyczną w wyjątkowym miejscu. Pozwolę ją sobie polecić czcigodnym przyjaciołom homeopatii. Zapewniam, że lekarstwa są przygotowywane zgodnie z zasadami sztuki i nauki i zgodnie z nimi podawane. Proszę o zaufanie do sposobu realizowania recept, jak również do zaopatrywania aptek domowych, we wszystkich stopniach rozcieńczania i rozcierania. [...] / Bydgoszcz, październik 1863 r. / C.A. Mentzel / aptekarz²².

Zapewne nie zrezygnowano z alopatii, choć ta musiała mieć wówczas mniejsze znaczenie niż środki przyrządzane według koncepcji Ch.F.S. Hahnemanna. Były one dostępne w aptece „Pod Łabędziem” także w następnych dekadach²³. Odgrywały stale znaczącą rolę, choć z biegiem lat równorzędne, jeśli nie ważniejsze, znaczenie zyskiwały środki alopatyczne, co łączyć można z postępowaniem w farmacji i medycynie w drugiej poł. XIX w. i w pierwszych dekadach następnego stulecia. Aptekę reklamowano wówczas jako „alopatyczną i homeopatyczną”²⁴. Najprawdopodobniej w okresie międzywojennym jej oferta nie zmieniła się znacznie w porównaniu z poprzednim okresem. Na oknach wystawowych widniały bowiem nadal informacje publikowane wcześniej w książkach adresowych²⁵. Ze względu na ograniczoną liczbę źródeł z okresu II wojny światowej przedstawienie ówczesnej oferty apteki jest zadaniem trudnym. Wiadomo przy tym, że niemieckie władze aptekarskie promowały homeopatię, co było zapewne zbieżne z profilem apteki²⁶. Trudne, powojenne realia, nie sprzyjały zmianom w ofercie, choć mogły przyczynić się do jej zubożenia. Uciekając przed Sowietami, B. Kalten pozostawił zapasy towaru. Są one widoczne na fotografiach pochodzących z tego okresu²⁷. Radykalny odwrót od homeopatii nastąpił w okresie Polski Ludowej.

²¹ Reklama apteki „Pod Łabędziem”, [w:] *Wohnungs-Anzeiger und Adreßbuch für die Polizeibezirk Bromberg auf das Jahr 1864...*, Bromberg 1864, s. XVI.

²² Ibidem.

²³ Reklama apteki „Pod Łabędziem”, [w:] *Wohnungs-Anzeiger und Adreßbuch für die Polizeibezirk Bromberg auf das Jahr 1864*, Bromberg 1869, s. XIX.

²⁴ Reklama apteki „Pod Łabędziem”, [w:] *Adressbuch nebst allgemeinem Geschäfts-Anzeiger von Bromberg und dessen Vororten auf das Jahr 1892 auf Grund amtlicher und privater Unterlagen*, Bromberg 1891, s. 11.

²⁵ Fotografie, fronton apteki i drogerii „Pod Łabędziem” (lata 20. XX w.), MOB FM/AF-2862/2-3.

²⁶ H. Schlick, *Apotheken im totalitären Staat. Apothekenalltag in Deutschland von 1937 bis 1945*, Stuttgart 2008, s. 390–393.

²⁷ Fotografie, wnętrze apteki – regały zapelnione poniemieckimi lekami (1947 r.), MOB FM/AF-2882/2, 6–10, 13, 18.

Była to przy tym tendencja ogólnokrajowa. Wstępna kwerenda poczyniona przez autora na potrzeby niniejszego artykułu nie wskazała zainteresowania ówczesnym odejściem od homeopatii wśród polskich historyków farmacji. Kwestia ta zdaje się więc wymagać przeprowadzenia w przyszłości szczegółowych badań. W przypadku bydgoskiej apteki „Pod Łabędziem” homeopatia stała się ponownie elementem asortymentu po prywatyzacji w 1990 r.²⁸ Szczególny wzrost znaczenia preparatów homeopatycznych w ofercie apteki miał miejsce w latach 2003–2012, gdy jej kierownikiem była mgr farm. Jolanta Majchrzak, zadeklarowana zwolenniczka koncepcji Ch.F.S. Hahnemanna. W okresie tym homeopatia była ponownie wyróżnikiem apteki na bydgoskim, detalicznym rynku farmaceutycznym²⁹. Związane z nią preparaty sprzedawano w aptece także po odejściu J. Majchrzak, jednak nie odgrywały one już tak znaczącej roli.

Profil homeopatyczny apteki „Pod Łabędziem” wpisywał się zatem w nurt zjawisk wywołanych sceptycyzmem, a zwłaszcza nihilizmem terapeutycznym³⁰. Środki homeopatyczne sprzedawano w niej także po przełamaniu impasu – po przełomie XIX i XX w. Koncepcja homeopatii okazała się bowiem wyjątkowo odporna na narastającą krytykę naukową³¹, podczas gdy pozostałe, alternatywne terapie zrodzone na przełomie XVIII i XIX w., jak np. mesmeryzm czy browнизм, zostały sfalsyfikowane i wycofane z użycia. Jest to tym bardziej frapujące, gdy uwzględnimy fakt, że wysokie rozcieńczenie substancji czynnych w preparatach homeopatycznych (tzw. potencja) sprawia, iż zawierają one w zasadzie sam cukier lub wodę. Jeśli więc po ich zażyciu widoczny jest efekt terapeutyczny, to ma on wyłącznie charakter *placebo*. Jest to rzecz jasna główny argument alopatorów przeciw homeopatii. Jej zwolennicy twierdzą jednak, że powyższy efekt polega na uruchomieniu sił witalnych organizmu, co jest właśnie głównym celem homeopatii. Koronny argument przeciw niej może być więc interpretowany też jako potwierdzenie jej założeń³². Należy również nadmienić, że konstrukcja myślowa, którą posługują się zwolennicy homeopatii, jest znacznie starsza niż oświeceniowy sceptycyzm terapeutyczny i Ch.F.S. Hahnemann. Zasada *similia similibus curantur* była (i jest) bowiem fundamentem myślenia magicznego. Magia sympatyczna to pierwotny, intelektualno-intuicyjny sposób tłumaczenia świata i radzenia sobie

²⁸ Wspomnienia mgr farm. Jolanty Majchrzak przekazane autorowi podczas wywiadu.

²⁹ Ibidem.

³⁰ R.W. Gryglewski, op. cit., s. 67–68.

³¹ Por. T. Kokoszczynski, *Homeopatia – odmienne podejście do zdrowia*, [w:] W. Korpalska, W. Ślusarczyk (red.), *Historia panaceum. Między marzeniem a oszustwem*, Bydgoszcz 2016, s. 263–270.

³² B. Płonka-Syroka, *Mesmeryzm. Od astrobiologii do bioenergoterapii*, Warszawa 2007, s. 13, 139–140.

z jego problemami, wśród których ważne miejsce zajmowały zawsze kwestie zdrowia i choroby. Przykładowo, aby odegnąć ulewę, wylewano na ziemię kroplę wody. W celu odegnania burzy bito w dzwon. Wyciąg z makówki traktowano jako remedium na ból głowy itd. Małe i podobne – homeopatyczne „dawki” miały więc przeciwdziałać swym odpowiednikom w makroskali³³. Powyższe wskazuje, że homeopatia jako koncepcja medyczna znajduje nadal zwolenników również ze względu na to, iż wychodzi naprzeciw ludzkiej intuicji.

Oprócz preparatów homeopatycznych i leków alopacyjnych w aptece prowadzono również sprzedaż środków, które można było spotkać w drogeriach, takich jak wody mineralne, sole do kąpeli czy kosmetyki. Tak zróżnicowany asortyment cechował znaczną część aptek znajdujących się na terenie zaboru pruskiego³⁴. Stałe poszerzanie oferty drogeryjnej doprowadziło do utworzenia w 1909 r., siostrzanej względem apteki, drogerii „Pod Łabędziem” istniejącej do 1950 r. Homeopatia nie stanowiła więc nigdy jedyne go asortymentu proponowanego pacjentom. Nawet we wspomnianej reklamie z 1863/1864 r., określającej aptekę jako homeopatyczną, C.A. Mentzel informuje, że: „Dostępne są również apteki domowe [tj. lekarskie – W.Ś.] w różnych rozmiarach, zarówno dla praktyki lekarskiej, jak i weterynaryjnej, wraz z książkami dla obu branż, które są sprzedawane po możliwie najniższych cenach”³⁵. Po prywatyzacji apteki w 1990 r. powrócono do sprzedaży nie tylko homeopatii, lecz także szerokiej gamy kosmetyków. Ponadto w ówczesnej ofercie można było znaleźć środki wykorzystywane w terapiach niekonwencjonalnych, takie jak świece do konchowania uszu czy igły do akupunktury.

Na podstawie powyższych rozważań stwierdzić można, że założenie apteki „Pod Łabędziem” wpisywało się w procesy modernizacyjne pruskiej Bydgoszczy. Jej trwające 164 lata dzieje były w znacznym stopniu związane z procesami o ponadregionalnym wymiarze. Wpływały one nie tylko na status własnościowo-prawny apteki, lecz także na charakter jej oferty. Dziesięć lat po założeniu apteki została ona określona jako „homeopatyczna”, a więc specjalizująca się w wytwarzaniu i sprzedaży środków zgodnych z koncepcją Ch.F.S. Hahnemanna. Zbiegło się to w czasie z pogłębianiem się sceptycyzmu terapeutycznego w kierunku postaw

³³ zob. D. Angutek, *Medycyna homeopatyczna a magia*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2007, t. 14, z. 1–2, s. 29–41.

³⁴ Więcej na ten temat w: W. Ślusarczyk, W. Szczepańska, *Pozafarmaceutyczna działalność zarobkowa prowincjonalnych aptekarzy z terenu pruskiej Prowincji Poznańskiej. Na podstawie tomu drugiego „Materiałów do historii aptek wielkopolskich Leonarda Kostrzeńskiego”*, [w:] W. Ślusarczyk, G. Frischke (red.), *Lecznictwo na prowincji w świetle tekstów kultury i źródeł historycznych. Wybrane problemy (XIX–XX wiek)*, Lublin 2022, s. 105–116.

³⁵ Reklama apteki „Pod Łabędziem”, [w:] *Wohnungs...*, Bromberg 1864, s. XVI.

nihilistycznych. Odpowiedzią na zwątpienie w moc sprawczą leków tradycyjnych była natomiast homeopatia. Pomijając około czterdziestoletni okres funkcjonowania apteki jako placówki państwowego systemu opieki zdrowotnej, homeopatia odgrywała w niej zawsze istotną rolę – także wtedy, gdy nihilizm terapeutyczny został przełamany. Tłumaczyć trzeba to przede wszystkim logiką koncepcji Ch.F.S. Hahnemanna, która wymyka się nowoczesnej krytyce biomedycznej. Nie bez znaczenia był także intuicyjny charakter zasady *similia similibus curantur* obecnej już w myśleniu magicznym. Mimo że homeopatia obok alopatii stanowiła zwykle kluczowy element oferty apteki, istotną rolę odgrywały w niej także towary drogeryjne. Środki homeopatyczne były więc wyróżnikiem szerokiej i zróżnicowanej oferty. Ich obecność wynikała zarówno z kryzysu zaufania do tradycyjnych środków leczniczych, jak i ze specyficznej konstrukcji intelektualnej samej koncepcji, która do dziś, mimo krytyki, znajduje wielu zwolenników.

Bibliografia:

Źródła

- Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy (dalej: MOB) FM/AF-2862/2-3 – fotografie, fronton apteki i drogerii „Pod Łabędziem” (lata 20. XX w.). MOB FM/AF-2882/2, 6–10, 13, 18 fotografie, wnętrze apteki – regały wypełnione poniemieckimi lekami (1947).
- Wspomnienia mgr farm. Jolanty Majchrzak (w posiadaniu autora).
- MOB, Archiwum Pracowni Historii Farmacji i Medycyny – zawiadomienie o likwidacji muzeum farmacji przesłane do Departamentu Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Kulturowego przez P. Łotoszyńską i B.J. Wodyńskiego – formalnych założycieli muzeum (8 czerwca 2017 r.).

Opracowania

- Angutek D., *Medycyna homeopatyczna a magia*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2007, t. 14, z. 1–2, s. 29–41.
- Browińska H., *Flirt z historią*, „Gazeta Farmaceutyczna” 2006, nr 11, s. 26.
- Drygas A. (red.), *Apteka „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy – 150 lat*, Bydgoszcz 2003.
- Gryglewski R.W., *Historia medycyny w sześciu niepełnych odsłonach*, cz. 2, Kraków 2022.
- Jeszke J., *Homeopatia – doktryna kryzysów. Między przełomami w nauce i przemianami społecznymi*, Poznań 2012.
- Kokoszyczyński T., *Homeopatia – odmienne podejście do zdrowia*, [w:] W. Korpalska, W. Ślusarczyk (red.), *Historia panaceum. Między marzeniem a oszustwem*, Bydgoszcz 2016.
- Kostrzeński L., *Materiały do historii aptek wielkopolskich*, t. II, *Apteki prowincjonalne*, Warszawa 1936.
- Loudon I., *A brief history of homeopathy*, „Journal of the Royal Society of Medicine” 2006, vol. 99, s. 607–610.

- Płonka-Syroka B., *Doktryna Johna Browna (1736–1788), jej geneza i recepcja w medycynie europejskiej w kontekście kształtowania się standardu klinicznego. Część pierwsza*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2018, t. 24, z. 1, s. 7–28.
- Płonka-Syroka B., *Mesmeryzm. Od astrobiologii do bioenergoterapii*, Warszawa 2007.
- Płonka-Syroka B., *Teorie, doktryny i szkoły medyczne. Zarys zagadnienia*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, nr 1, s. 51–76.
- Schlick H., *Apotheken im totalitären Staat. Apothekenalltag in Deutschland von 1937 bis 1945*, Stuttgart 2008.
- Ślusarczyk W., *Zarys dziejów Apteki „Pod Niedźwiedziem w Bydgoszczy w latach 1921–1951*, „Kronika Bydgoska” 2005, t. XXVII, s. 287–298.
- Ślusarczyk W., *Z dziejów opieki zdrowotnej. Aptekarstwo na Kujawach i Pomorzu Gdańskim w latach 1918/20–1951*, Bydgoszcz 2016.
- Ślusarczyk W., Szczepanska W., *Pozafarmaceutyczna działalność zarobkowa prowincjonalnych aptekarzy z terenu pruskiej Prowincji Poznańskiej. Na podstawie tomu drugiego „Materiałów do historii aptek wielkopolskich Leonarda Kostrzeńskiego”, [w:] W. Ślusarczyk, G. Frischke (red.), *Lecznictwo na prowincji w świetle tekstów kultury i źródeł historycznych. Wybrane problemy (XIX–XX wiek)*, Lublin 2022.*
- Ślusarczyk W., Wilczyńska R., *Bydgoskie apteki. Element systemu opieki zdrowotnej czy narzędzie germanizacji?*, „Kronika Bydgoska” 2021, t. XLII, s. 277–289.
- Wajda K., *Przeobrażenia gospodarcze Bydgoszczy w latach 1850–1914*, [w:] M. Biskup (red.), *Historia Bydgoszczy*, t. 1–2, Bydgoszcz 1991.
- Węglorz J., *Zdrowie, choroba i lecznictwo w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Toruń 2015.
- Wodyński B., Wachulec B., Ślusarczyk W., *Apteka „Pod Żółtym Orłem” w Bydgoszczy*, Łódź 2008.
- Wohnungs-Anzeiger und Adreßbuch für die Polizeibezirk Bromberg auf das Jahr 1864. Unter Benutzung der amtlichen Materialien*, Bromberg 1864, s. XVI reklama apteki „Pod Łabędziem”.
- Wohnungs-Anzeiger und Adreßbuch für die Polizeibezirk Bromberg auf das Jahr 1869. Unter Benutzung der amtlichen Materialien*, Bromberg 1869, s. XIX Reklama apteki „Pod Czarnym Orłem”.
- Adressbuch nebst allgemeinem Geschäfts-Anzeiger von Bromberg und dessen Vororten auf das Jahr 1892 auf Grund amtlicher und privater Unterlagen*, Bromberg 1891, s. 11, reklama apteki „Pod Łabędziem”.

Netografia

- Apteka pod Łabędziem już otwarta! – fotorelacja z wernisażu*, w: <https://muzeum.bydgoszcz.pl/wydarzenia/apteka-pod-labedziem-juz-otwarta-fotorelacja-z-wernisazu/> (dostęp: 24 lipca 2023 r.), *Pharmacopoea Borussica. Editio sexta*, Berlin 1846.